

34. Pomerantsev, Peter. 2019. *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. New York: PublicAffairs. <https://doi.org/10.2307/j.ctv12sdv8z>.
35. Ribeiro, Manoel Horta, Raphael Ottoni, Robert West, Virgilio A. F. Almeida, and Wagner Meira. 2020. "Auditing Radicalization Pathways on YouTube." In *Proceedings of the 2020 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAT '20)*, 131–141. New York: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372879>.
36. Seger, Elizabeth, Shahar Avin, Gavin Pearson, Mark Briers, Seán Ó hÉigeartaigh, Henry Bacon, et al. 2020. *Tackling Threats to Informed Decision-Making in Democratic Societies: Promoting Epistemic Security in a Technologically-Advanced World*. London: The Alan Turing Institute. https://www.turing.ac.uk/sites/default/files/2020-10/epistemic-security-report_final.pdf.
37. Slyusar, Vitalii, Hennadii Khrystokin, and Anastasiia Yastrebova. 2023. "Is Dialogue Possible in the Post-Truth Era?" *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences* 1 (93): 29–40. [https://doi.org/10.35433/Philosophical_Sciences.1\(93\).2023.29-40](https://doi.org/10.35433/Philosophical_Sciences.1(93).2023.29-40).
38. Stepin, Viacheslav. 2005. *Theoretical Knowledge: Structure, Historical Evolution*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/14020-3673-2>.
39. Vosoughi, Soroush, Deb Roy, and Sinan Aral. 2018. "The Spread of True and False News Online." *Science* 359 (6380): 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>.
40. Weber, Max. 1949. "'Objectivity' in Social Science and Social Policy." Translated and edited by Edward A. Shils and Henry A. Finch. In *The Methodology of the Social Sciences*, 50–112. Glencoe: Free Press.

Дата першого надходження: 03.02.2026.

Дата прийняття до друку: 25.02.2026.

Дата публікації: 21.03.2026.

Hennadii Khrystokin, Iryna Verkhovtseva, Vadym Slyusar

CLASSICAL, NON-CLASSICAL, AND POST-NON-CLASSICAL RATIONALITY: STRUCTURAL CORRELATION AND EPISTEMIC VULNERABILITY IN THE CONTEXT OF CYBER SOCIETY

Introduction. Rationality is no longer a purely academic issue. In the context of large-scale information conflicts, the digital transformation of the public sphere, and Russia's armed aggression against Ukraine, dominant conceptions of rationality in public discourse shape a society's ability to distinguish knowledge from propaganda, argument from manipulation, and expertise from rhetorical legitimation. S. Vosoughi, D. Roy, and S. Aral have shown that false information spreads faster and more widely than truth, largely because of human behaviour within algorithmically structured environments. Russia's full-scale war against Ukraine is therefore not only a military confrontation but also an informational and epistemic conflict aimed at cognitive disorientation and the erosion of truth-establishing procedures. **The aim and tasks.** The article aims to substantiate the concept of structural correlation of classical, non-classical and post-non-classical rationality as both an analytical concept and a practical criterion of cognitive security of the state in the conditions of a digital cyber-society and informational aggression. **Research methods.** The study draws on Stepin's typology of scientific rationality, Longino's social epistemology, Habermas's theory of communicative and strategic action, and the approaches of Latour and Floridi to analyse the digital environment. The concept of structural correlation is grounded in Husserl's notion of correlation as necessary interdependence without fusion. **Research results.** Classical rationality secures fact verification and an ontological reference point; non-classical rationality enables critique of positionality and source transparency; post-non-classical rationality analyses the systemic effects of digital platforms on public cognition. The article defines their structural correlation as a necessary interdependence and argues that non-classical and post-non-classical rationality are especially vulnerable to manipulation, since their reflexive concepts can be turned into rhetorical devices for relativising facts and diffusing responsibility. The case of Russian propaganda shows how such de-instrumentalisation of rationality undermines trust in verified knowledge. **Discussion.** The discussion argues that the concept of the structural correlation of rationalities bridges the philosophy of rationality and disinformation studies by showing that epistemic chaos is effective because it disrupts the functional interdependence of classical, non-classical, and post-non-classical rationality, an interdependence that Longino's account of objectivity helps illuminate as a condition of cognitive security. **Conclusions.** Cognitive security of the state is defined as the preservation of conditions under which all three types of rationality function simultaneously in the public space. Three operational criteria are proposed: whether independent fact verification retains social authority; whether algorithmic systems are transparent; and whether systemic conditions enabling manipulation are analysed. The destruction of any pole of the structural correlation constitutes a strategic objective of epistemic aggression and its protection is therefore not an academic but a directly social and security matter

Keywords: *classical rationality, non-classical rationality, post-non-classical rationality, structural correlation of rationalities, digital sovereignty, cognitive security, cyber-society, epistemic aggression, epistemic pressure, de-instrumentalisation.*

DOI: 10.18372/2412-2157.42.21026

УДК 2-1:2-9:130.3(045)

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ТЕОЛОГІЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОМУ РАКУРСІ

Сергій Шевченко

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

ex.theology@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9713-3402>

Анотація. Здійснено історіографічний та історико-філософський аналіз специфіки співвідношення та взаємовпливу християнської теології та екзистенціалізму. Показано, що вивчення методологічної та ідейної кореляції екзистенціалізму і християнської теології на теоретичному релігієзнавчому рівні, особливо щодо періоду становлення, функціонування та розвитку постекзистенціалістського мислення, потребує подальшого дослідження. Зарубіжні студії свідчать про відсутність єдності у визначенні та класифікації головних постулатів релігійних філософів та теологів як екзистенціалістів, так і екзистенціальних мислителів, що вказує на методологічні суперечності в оцінці феномену класичного екзистенціалізму загалом та екзистенціальної теології зокрема (на прикладі Дж. Маккуоррі та П. Тілліха).

Ключові слова: християнська теологія, екзистенціалізм, екзистенціальна теологія, екзистенціальна діалектика, постекзистенціалістське мислення.

Вступ

Проблема релігієзнавчого та історико-філософського аналізу співвідношення та взаємовпливу християнської теології та екзистенціалізму потребує ретельного вивчення значного за обсягом бібліографічного матеріалу, представленого, насамперед, зарубіжними монографічними та дисертаційними дослідженнями, а також великим масивом наукових статей. І якщо філософія релігійного та атеїстичного екзистенціалізму стала предметом дослідження фактично з самого початку її виникнення, то вивчення методологічної та ідейної кореляції екзистенціалізму і християнської теології на теоретичному релігієзнавчому рівні, і, особливо, яке стосується періоду становлення, функціонування та розвитку так званого постекзистенціалістського мислення, досі не отримало систематичного висвітлення. У даній оглядовій розвідці ми дотримуємося концептуальної позиції професора К. Ю. Райди, який визначав «причини появи екзистенціальної філософії і у вигляді «зміненого мислення та свідомості» (класичний екзистенціалізм), і в неочікуваній формі культурологічних синтезів (постекзистенціалістське мислення)» (Райда 1998, 194). «Постекзистенціалістське мислення, яке, на його думку, перетворилось сьогодні на своєрідну філософію соціології, філософію політики, філософію педагогіки, філософію психології, є різновидом екзистенціальної філософії. Воно виникло внаслідок широкої позитивізації класично-екзистенціалістського світогляду і методології та їх застосування в практиці сучасного гуманітарного знання» (Райда 1998, 194). Коли екзистенціальна психологія та екзистенціальна соціологія переважно відомі як культурологічні синтези класичного екзистенціалізму з відповідними галузями гуманітарного знання, то екзистенціальна теологія як різновид постекзистенціалістського мислення залишається маловивченою. Тому важливим вбачається ґрунтовне дослідження феномену виникнення, становлення та розвитку екзистенціальної теології.

Мета та завдання дослідження

Метою даної розвідки є аналіз специфіки співвідношення та взаємовпливу християнської теології та екзистенціалізму.

Завдання полягають у докладному висвітленні широкого масиву, передусім, зарубіжних та українських джерел, присвячених дослідженню творчості представників екзистенціальної теології, насамперед Пауля Тілліха та Джона Маккуоррі, які стояли у витоків її концептуалізації.

Методологія дослідження

Методологію дослідження складають системний, історичний, діалектичний та аналітичний підходи, що створили умови для об'єктивної інтерпретації складних процесів інтеграції екзистенціалізму з теологією. Компаративний, герменевтичний та

контекстуалізаційний методи дозволили проаналізувати, порівняти, співставити та синтезувати різномірні думки, погляди та оцінки дослідників спадку видатних теологів та філософів ХХ-ХХІ століття, маловідомих в Україні. Загальновідомо, що інтегрував європейський екзистенціалізм з теологією в культурному й науковому середовищі США у своїй творчості німецько-американський протестантський теолог і філософ-екзистенціаліст, представник діалектичної теології, П. Тілліх, що дозволило йому стати одним з найвпливовіших теологів ХХ століття. Меншою мірою в Україні знають про вклад в аналогічні процеси шотландського теолога Дж. Маккуоррі, а також про впровадження ідей екзистенціалізму в теологічне мислення американськими теологами Г. Слейтом та М. Вестфалем.

Результати дослідження

Концептуальну трансформацію ідей класичного екзистенціалізму в теологічному напрямку, яка започаткувала становлення екзистенціальної теології, пов'язують з творчістю шотландського теолога, філософа та англіканського священника Дж. Маккуоррі, який досі в Україні відомий небагатьом (за винятком праць проф. К. Райди 1998, 2009). Водночас його спадок доволі значний в модернізації теології (Macquarrie 1963, 1980, 1984, 1993, 2003) і є об'єктом ретельного дослідження. Зокрема *проблеми співвідношення* теології та екзистенціалізму в концепції Дж. Маккуоррі, витлумачення ним ідей М. Гайдеґґера та Р. Бульмана, специфіка його екзистенціальної христології стали предметом вивчення таких зарубіжних дослідників, як Т. Берк (2001), Дж. Морлі (2003), Г. Мьоллер (1998), В. Паді (1998; 2009), В. Хілл (1982), Г. Шварц (2005) та ін.

Історико-релігієзнавчий аналіз вище згаданої дослідницької літератури дозволив виявити й доволі важливу обставину: факт різною у розумінні і тлумаченні сутності концепції самого Дж. Маккуоррі. Т. Берк, В. Паді та Г. Шварц, наприклад, підкреслюють у своїх працях, що *екзистенціальна христологія* Дж. Маккуоррі має *антропологічне підґрунтя*. Важко переоцінити важливість праці Дж. Маккуоррі про М. Гайдеґґера та його вплив на Р. Бульмана, стверджував у свій час і В. Паді. Саме у цій книзі, вважав цей вчений, й наводиться хиткий міст крізь прірву поміж релігійною вірою та інтелектуальною чесністю (Purdy 1998, 15).

Т. Берк називає вчення Дж. Маккуоррі *екзистенціальною антропологією*. У дисертаційному дослідженні «Порятунок людства: сотеріологія Джона Маккуоррі у зв'язку з його екзистенціальною антропологією» він зосереджує увагу на конструктивному та критичному характері розгляду християнства Дж. Маккуоррі, який христологічні роздуми та інтерпретації витлумачує як «динамічний безперервний процес, що починається з самого раннього учнівства та триває до сьогоднішнього дня» (Burke 2001, 106). На думку дослідника, «Маккуоррі

відповідно виступає за повернення до біблійних джерел доктрин особистості та діяльності Ісуса Христа в Новому Заповіті, так що ідеї можуть бути оновлені та інтерпретуватися в сучасній культурі. Для Дж. Маккуоррі новозавітні писання є основним джерелом відомостей про Ісуса Христа. Вони являють собою відмінний літературний жанр під назвою Євангеліє (euangrelion) або керигма. Вони поєднують у собі історичні події, вчення і вислови, міфологічні уявлення, легендарні нашарування і богословські роздуми в унікальний тип дискурсу» (Burke 2001, 107).

Г. Шварц стверджує, що у своїй дисертаційній роботі «Екзистенціалістська теологія: порівняння Гайдеґґера і Бульмана» (1955) Дж. Маккуоррі «розвиває *екзистенціально-онтологічний теїзм*, який покликаний був замінити традиційний метафізичний теїзм» (Schwarz 2005, 396).

А от В. Хілл у праці «Трьох-іпостасний Бог: Трійця як містерія порятунку», визнаючи беззаперечний вплив М. Гайдеґґера на творчість Дж. Маккуоррі, називає його погляди «*нео-модалізмом*», вбраним в шати *екзистенціальної онтології*. Втім, як зауважує В. Хілл, модалізм шотландського теолога далекий від стародавнього модалізму С. Савелія, адже його думка набуває більш об'єктивного і онтичного характеру, якісно відмінного від шляєрмахерівського переосмислення ідей савеліанства. Дж. Маккуоррі, як вважає цей дослідник, перекладає символ Трійці, триєдиного Бога, мовою гайдеґґерівської теології, надаючи одкровенню Бога динамічного характеру, який проявляється у Першооснові Буття (Отець), Вираженому Бутті (Син) і Об'єднуючому Бутті (Дух), але не одночасно, а протягом історичного розвитку людства в тій чи іншій іпостасі (Hill 1982, 146–147).

Ж. М. Грем, співвітчизниця і дослідниця творчості Дж. Маккуоррі, звертаючись до християнської доктрини спокути, відзначає важливість переосмислення Дж. Маккуоррі подій, що відбулися 2000 років тому, а саме життя, смерті, воскресіння й вознесіння Ісуса Христа для радикальної зміни людської природи сьогодні та іншого ставлення до життя майбутніми поколіннями. Дослідниця у своїй праці зіставляє філософію Д. Сьолле, Дж. Маккуоррі та К. Барта (Graham 2005). М. Хендріксон, порівнюючи антропологічні погляди Дж. Маккуоррі та В. Паненберга, зауважує, що Дж. Маккуоррі «пише про людське «буття», «існування» та «становлення». «Буття» означає статичний стан для людини. «Становлення» – процес зміни. Таким чином, перша очевидна складність в такому дослідженні людини і основне джерело невловимості полягає в тому, що ми повинні ставитися до себе крізь призму можливостей як умови реальності» (Hendrickson 1998, 14).

В. Паді (2009), всебічно й ретельно вивчаючи творчість Дж. Маккуоррі, доходить висновку, що розуміння ним християнської віри й особистості Ісуса Христа співзвучне сучасному католицизму, а його христологія є сучасною формою адопціонізму.

Дж. Морлі у своїй монографії відстежує розвиток думки Дж. Маккуоррі від його ранніх праць, на які значний вплив здійснив екзистенціалізм, до пізніх, ISSN : 2411-5606

більш соціально спрямованих на загальнолюдські проблеми та перспективи: від «вузького екзистенціалізму» (його власний вислів) до більш широкого «екзистенційно-онтологічного мислення» (Morley 2003, 2).

У праці «Етика і життя віри: християнська моральна перспектива» Г. Мьоллер доводить, посилаючись на Дж. Маккуоррі, що «розвиток індивідуальної свідомості являє собою якісний стрибок в еволюційному процесі, рівний за значимістю стрибку, внаслідок якого органічне життя утворилося з неживої матерії» (Möller 1998, 58). Розмірковуючи над моральними перспективами християнства, дослідник схиляється до екзистенціального вирішення проблеми, запропонованого у творчості шотландського мислителя: «Християнська віра не обов'язково повинна вступати в протиріччя з людською автономією. Вона може, навпаки, звільнити людей для вільного і справжнього життя. Богословське відображення цього питання може бути пов'язане з ідеєю про те, що людська істота створена вільною Богом для того, щоб мати можливість вільно реагувати на заклик Бога до неї, або її потяг до Нього. (...) Такий спосіб бачення речей залишає простір для певної міри свободи і самостійності в створенні. Його можна розглядати як вираження величчя і благородства акту створення, при якому така незалежність стає властивою кожному. (...) Якщо ми припустимо, що деякі істоти є не тільки частиною природи, але самі по собі є центрами свободи і творчості, то творіння Бога не може розглядатися як, з його погляду, іграшка або навіть твір мистецтва. А має стати потенційним партнером Бога в здатності відповідати на Його питання, і приєднатися до його безперервних справ творення. (...) Людська істота не складається з фіксованого характеру, що повинен регулюватися незмінними законами. Існує відкритість і плинність в її існуванні, так що вона може вийти в новизну і знайти нові, більш повноцінні форми існування» (Möller 1998, 102). *Наведені міркування Г. Мьоллера, що спираються на Дж. Маккуоррі, демонструють ключову особливість екзистенціальної теології: поєднання свободи людини з онтологічною залежністю від Бога. Саме цей баланс відрізняє її як від радикального гуманізму Ж.-П. Сартра, так і від традиційного теїстичного детермінізму.*

Найхарактернішою особливістю маккуоррівської праці «Принципи християнської теології» (1966), яка принесла світову славу, було прагнення сформулювати вчення щодо Бога навколо гайдеґґерівського та сартрового поняття «буття». У першій частині книги Дж. Маккуоррі, формулюючи свою «екзистенціально-онтологічну» природну теологію, спирається на праці Ж.-П. Сартра і, особливо, М. Гайдеґґера. Англійський мислитель вбачає сутність екзистенціалістського мислення в тому, що воно в аналізі людського існування створює онтологічний плацдарм для розвитку ідеї Бога, як «святої істоти».

Дж. Маккуррі своєрідно продовжив процес розвитку екзистенціалістського мислення у межах християнства, який, зрештою, й завершився концептуальною трансформацією цього мислення у тренді екзистенціальної теології. Така назва була винесена й на шпальта його найбільш відомої монографії (Macquarrie 1980). Погляди мислителя залишаються актуальними в контексті розгляду проблеми загальнолюдських цінностей, їх еволюції та зміни пріоритетів новітнього суспільного розвитку. Творчість шотландського богослова також засвідчує, що в умовах кризи сучасної християнської культури представникам екзистенціальної теології належить чільне місце серед мислителів, які прагнуть не тільки адаптувати християнство до реальної ситуації сьогодення, а й за його допомогою здійснити ціннісну, духовну реанімацію Заходу. Синтез теології та екзистенціалізму, який ще у ХХ ст. набув і досі зберігає неабияку практичну значущість для подальшого їхнього оновлення і у нашу добу Постмодерну та глобалізації, сприяє збереженню християнства (докладніше див. Шевченко 2016, 2017).

Одним з найвідоміших представників теологічної думки ХХ століття вважають і німецько-американського мислителя – П. Тілліха, який став фундатором теології культури та систематичної теології, вибудованих на екзистенціалістському ґрунті. У цьому закладена проблема інтерпретації поглядів видатного мислителя, оскільки дослідники його творчості у своїй більшості, визнаючи беззаперечний ідейний та методологічний вплив екзистенціалізму, переважно ідей С. К'еркеґора та М. Гайдеґґера, на творчість П. Тілліха, по-різному її називають: то релігійним екзистенціалізмом, то теологічним екзистенціалізмом, то екзистенціалістською чи екзистенціальною теологією. До вказаних проблем, зокрема і його онтологічного підходу до христології, і його розуміння церкви як духовної спільноти, та тілліхової багатогранної творчості загалом зверталися Г. Ваганян (1961), К. Гамільтон (1963), А. Кокрейн (1956), Б. Мартін (1963), Дж. Робінсон (2003), С. В. Таранов (2007; 2014) та інші дослідники.

Б. Мартін (1963, 123) підкреслює, що П. Тілліх критикував З. Фрейда за неспроможність виявити різницю «між лібідо як пристрасним бажанням і лібідо, як любов'ю». Водночас Б. Мартін наголошує на тому, що П. Тілліх «відчуває себе абсолютно вільним в ігноруванні або інтерпретації тих аспектів біблійної міфології, яка не підходить йому» (Martin 1963, 140). Як наслідок серед зарубіжних дослідників теологічної спадщини П. Тілліха також панує термінологічна і модальна неоднозначність у визначенні її сутності. Так, К. Гамільтон (1963, 40), наголошуючи на тому, що «... Все вчення К'еркеґора підкреслює неможливість об'єднання християнства та спекулятивної думки», називає філософію П. Тілліха «анти-к'еркеґоровою» (Hamilton 1963, 45). Натомість, А. Кокрейн (Cochrane 1956, 77) стверджує, що «... філософія і богослов'я Тілліха

можуть бути оцінені належним чином тільки у світлі релігійного екзистенціалізму».

«Доволі багато мислителів, – вважає Г. Ваганян (1961, 208), – вбачають в альянсі між екзистенціалізмом і теологією можливість співвіднести християнство з реальним становищем сучасної людини. Екзистенціалізм увиразнює християнське мислення так само, як ідея християнської культури закладена в народній набожності». «Здавалось би, все що потрібно, це співвіднести екзистенціалістську проблематику з християнським одкровенням» (Vaganian 1961, 215), – продовжує дослідник, маючи на увазі філософію П. Тілліха, – «однак новизна або трагедія нашого становища полягає у тому, що наша доба є постхристиянською як теологічно, так і культурно» (Vaganian 1961, 229).

У монографії «Тілліх і світові релігії: зіткнення протилежних віросповідань сьогодні» Дж. Робінсон (2003), шукаючи ключі до розуміння та визначення тілліхового мислення, досліджує, як саме працює теологія П. Тілліха в синтезі діалектики та парадоксу в контексті переосмислення типології плюралізму, інклюзивізму та ексклюзивізму, а також містицизму, численних релігійних ідентичностей та етичної релігії. Дослідник доводить, що теологія Тілліха безпосередньо підштовхує до запитань: «Чи є християнське послання єдиним та універсальним?» і «Чи є кінцева реальність персональною?».

Серед низки тематичних колективних збірників та збірників матеріалів конгресів, симпозіумів і конференцій, присвячених вивченню спадку П. Тілліха, наведемо також видання: «Теологія Пауля Тілліха» (Kegley and Bretall 1952), «Думка Пауля Тілліха» (Adams, Pauck and Shinn 1985), «Природне богослов'я versus теологія природи?: мислення Тілліха як стимул до діалогу між теологією, філософією та природничими науками» (Hummel 1994), «Богословський парадокс: міждисциплінарні роздуми про осердя Тілліхового мислення» (Hummel 1995), «Теологічна спадщина Пауля Тілліха: дух і спільнота» (Parrella 1995), «Кембриджський путівник по Паулю Тілліху» (Manning 2009), «Теологія культури Пауля Тілліха: аспекти, проблеми, перспективи» (Danz and Schüssler 2011). У цих виданнях необхідно виокремити статті таких дослідників, як О. Баєр (2009), М. Стенгер (2009; 2011), Дж. Томас (1952), В. Хортон (1952), К. Кордеманн (2011), В. Швайкер (2009) та ін.

Дж. Томасу, після аналізу методології та структурної схематики тілліхової теології, здається, що в християнському повідомленні «Бог» все-таки означає «істоту», а не «само-буття» чи «основу буття», як про це йдеться у П. Тілліха. У цьому, припускає дослідник, відбувається «вторгнення в його мислення безособової філософії, неприйнятною для духу християнства. Незважаючи на цей сумнів, а також інші труднощі, що містяться у цьому есе, я сильно підозрюю, що його праця буде розглядатися як найвидатніше систематичне богослов'я з

апологетичної точки зору у нашому поколінні» (Thomas 1952, 104–105).

О. Баєр визначає вчення П. Тілліха як сучасну форму апологетики, яка вичленовує з догматичної апологетики три найважливіших для неї риси: 1) онтологічне а ргіогі творення, 2) онтичну кризу та 3) онтичне зцілення. Як доводить дослідник, згідно «Тілліху те, що жодна людина не може бути поза Богом є онтологічним фактом». І цей висновок стосується навіть атеїстів. Сутність онтичної кризи за П. Тілліхом, як стверджує О. Баєр, полягає у тому, що «Хоча для людства Бог не є дивиною, воно віддаляється від Нього. Хоча людство ніколи не залишається без Бога, воно перекинує образ Бога. Хоча людство ніколи не існувало без знання Бога, та воно не знає Бога. Людський рід відділяється від його походження; він живе відповідно до закону гніву і розчарування, трагедії і самознищення, внаслідок чого створюється замість справжнього спотворений образ Бога, який і обожнюється». О. Баєр вважає, що така «тілліхова лінія критики сягає давнини Старозавітних пророків і Іоанна Хрестителя». П. Тілліх, як стверджує цей дослідник, свою боротьбу проти ідолопоклоніння комбінує з радикальною інтерпретацією розуміння св. Павлом гріха. Для того, щоб включити радикальний характер цієї пророчої і реформаційної оцінки в його апологетику, він трансформує її в принцип, який називає «протестанським принципом». «Тілліх розуміє гріх, – підкреслює О. Баєр, – як «відчуження» людини від її буття. Як онтично-екзистенціальне відчуження людства від Бога, незрозуміле без нашого онтологічно-есенціалістського зв'язку з ним». *Попри слушність окремих спостережень Баєра, його інтерпретація П. Тілліха зводить багатогранність теолога переважно до апологетичної схеми. Такий підхід залишає поза увагою тілліхову теологію культури та його діалог із психоаналізом і мистецтвом, що становлять не менш важливий вимір його спадку* (Baier 2009, 20–21).

О. Баєр звертає також увагу на специфіку розуміння П. Тілліхом екзистенціалізму, оскільки з його бестселера «Мужність бути» (1952) – своєрідного антипода «Міфу Сізіфа» (1942) А. Камю та «Буттю й ніщо» (1943) Ж.-П. Сартра випливає твердження про те, що екзистенціалізм не виключає есенціалізму, а передбачає його (Baier 2009, 32). Така думка є протилежною позиції інших сучасних дослідників (Таранов 2014), які вважають П. Тілліха центральною фігурою «теологічного екзистенціалізму».

Обговорення

Як бачимо, дослідники ідей Дж. Маккуоррі, розглядаючи теологічні і філософські засади його мислення, надають йому різноманітні визначення. Але при цьому не залишають поза увагою і соціально-етичний бік його екзистенціальної теології. Тому, на наш погляд, метою майбутніх дослідників спадку шотландського мислителя, з одного боку, має стати концептуальний аналіз проблеми синтезу та інновацій в поглядах Дж. Маккуоррі, зокрема інтерпретації ним ідей М.Гайдеґґера та Р. Бульмана, а з іншого боку,

надання детальної характеристики ціннісним домінантам ідентичності сучасної людини, які також він наводить у своїх численних працях.

Очевидно, специфіка філософсько-релігійної і теологічної позиції П. Тілліха і досі залишається доволі неоднозначною та дискусійною для її розуміння та інтерпретації численними дослідниками спадщини видатного теолога. Водночас екзистенціалістська модернізація П. Тілліхом протестантизму в «Систематичній теології», створюючи широке поле для сучасного релігійного дискурсу в загальнокультурному та екуменічному контексті, й надалі залишається не до кінця вивченою і оціненою саме в українській релігієзнавчій та історико-філософській науці, на що необхідно звертати увагу майбутнім дослідникам його творчості.

Висновки

Таким чином, наявна значна зарубіжна історіографія, присвячена екзистенціалізму та його впливу на теологію XIX–XX століття. Однак проблема методологічної та ідейної кореляції екзистенціалізму і християнської теології XIX–XXI століття, особливо щодо періоду становлення та розвитку постекзистенціалістського мислення, залишається поза увагою як українського, так і зарубіжного релігієзнавчого та історико-філософського дискурсу. Якщо у вивченні впливу ідей С. К'єркеґора, Л. Шестова, М. Бердяєва, Д. Бонх'юффера, К. Ранера, Ж. Марітена та П. Тілліха на теологію спостерігаються певні зрушення в зарубіжних дослідженнях останніх років, то в українській гуманітаристиці й надалі існує значна прогалина у вивченні спадку класиків філософської та теологічної екзистенціальної та екзистенціалістської думки. Водночас у зарубіжних студіях простежується відсутність єдності у визначенні та класифікації головних постулатів релігійних філософів та теологів як екзистенціалістів, так і екзистенціальних мислителів, що свідчить про методологічні суперечності в оцінці феномену класичного екзистенціалізму загалом та екзистенціальної теології зокрема.

Дж. Маккуоррі, намагаючись забезпечити краще розуміння сучасної теології, звертається до творчості М. Гайдеґґера та Р. Бульмана. Досліджуючи екзистенціалістське мислення та застосовуючи екзистенціалістську термінологію і методологію у своїй теології, Дж. Маккуоррі прагне осучаснити богословську мову, відродити віру, інтерпретуючи Бога як можливість для будь-якого існування або ж «силу, що дозволяє бути». Людське існування він інтерпретує, спираючись на гайдеґґеріанську фундаментальну онтологію та екзистенціальну аналітику буття, у співвідношенні з буттям як таким. Шотландський мислитель, з одного боку, спирається на екзистенціалістську методологію в тлумаченні теологічних питань, а з іншого – не відмовляється від конструктивного використання розуму задля визначення принципів функціонування християнської теології у наш час. Поєднання цих двох підходів засвідчує його намагання раціоналізувати і

оптимізувати екзистенціальну теологію та екзистенціалістське мислення загалом в умовах необхідності їх подальшого розвитку та концептуалізації.

Список літератури

1. Райда К. Ю. Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи. Київ : Парапан, 2009. 328 с.
2. Райда К. Ю. Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. Київ: Український центр духовної культури, 1998. 216 с.
3. Таранов С. В. Спадок Тілліха та досвід сучасності. *Філософська думка*. 2007. № 5. С. 72–84.
4. Таранов С. В. Теологічний екзистенціалізм : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2014. 328 с.
5. Шевченко С. Л. Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.11. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2017. 472 с.
6. Шевченко С. Л. Християнська теологія та екзистенціалізм: монографія. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2016. 440 с.
7. Bayer O. Tillich as systematic theologian. *The Cambridge companion to Paul Tillich* / ed. by R. Re Manning. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2009. P. 18–36.
8. Burke T. J. The salvation of humankind: the soteriology of John Macquarrie in relation to his existential anthropology : diss. ... doctor of sacred theology. Baltimore, 2001. 292 p.
9. Cochrane A. C. The existentialists and God: being and the being of God in the thought of S. Kierkegaard, K. Jaspers, M. Heidegger, J.-P. Sartre, P. Tillich, É. Gilson and K. Barth. Philadelphia: Westminster Press, 1956. 178 p.
10. Cordemann C. Religion und Kultur. Paul Tillichs religionsphilosophische Grundlegung einer Theologie der Kultur. *Paul Tillichs Theologie der Kultur: Aspekte, Probleme, Perspektiven*. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2011. P. 94–127.
11. Das theologische Paradox: interdisziplinäre Reflexionen zur Mitte von Paul Tillichs Denken: Beiträge des V. Internationalen Paul-Tillich-Symposiums in Frankfurt/Main 1994 [herausgegeben von Gert Hummel]. Berlin ; New York: W. de Gruyter, 1995. 263 p.
12. Graham J. M. Representation and substitution in the atonement theologies of Dorothee Sölle, John Macquarrie, and Karl Barth. New York: Peter Lang, 2005. 472 p.
13. Hamilton K. The System and the Gospel. A Critique of Paul Tillich. London: SCM Press LTD, 1963. 248 p.
14. Hendrickson M. L. Behold the man!: an anthropological comparison of the christologies of John Macquarrie and of Wolfhart Pannenberg. Lanham, Maryland: University Press of America, 1998. 104 p.
15. Hill W. J. The Three-personed God: the trinity as a mystery of salvation. Washington: The Catholic University of America Press, 1982. 354 p.
16. Horton W. M. Tillich's Role in Contemporary Theology. *The Theology of Paul Tillich* / ed. by Ch. W. Kegley, R. W. Bretall. New York : Macmillan, 1952. P. 26–49.
17. Macquarrie J. In Search of Deity. London : SCM Press, 1984. 274 p.
18. Macquarrie J. In Search of Humanity: A Theological and Philosophical Approach. London: Xpress Reprints, 1993. 280 p.
19. Macquarrie J. Principles of Christian Theology. London : SCM Press, 1966. 477 p.
20. Macquarrie J. Twentieth-Century Religious Thought. The Frontiers of Philosophy and Theology, 1900-1960. New York ; Evanston : Harper & Row, Publishers, 1963. 416 p.
21. Macquarrie J. An Existentialist Theology: a Comparison of Heidegger and Bultmann. Harmondsworth: Penguin Books, 1980. 239 p.
22. Martin B. The Existentialist Theology of Paul Tillich. New York: Bookman Associates, 1963. 222 p.
23. Möller G. Ethics and the life of faith: a Christian moral perspective. Leuven : Peeters Publishers, 1998. 157 p.
24. Morley G. John Macquarrie's natural theology: the grace of being. Burlington : Ashgate Publishing, Ltd., 2003. 201 p.
25. Natürliche Theologie versus Theologie der Natur?: Tillichs Denken als Anstoss zum Gespräch zwischen Theologie, Philosophie und Naturwissenschaft: Beiträge des IV. Internationalen Paul-Tillich-Symposiums in Frankfurt/Main, 1992 [herausgegeben von Gert Hummel]. Berlin ; New York : De Gruyter, 1994. 284 p.
26. Paul Tillich's theological legacy: spirit and community: International Paul Tillich Conference, New Harmony, 17–20 June 1993 / ed. By F. J. Parrella. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1995. 185 p.
27. Paul Tillichs Theologie der Kultur: Aspekte, Probleme, Perspektiven [Christian Danz, Werner Schüssler (Herausgeber); Deutsche Paul-Tillich-Gesellschaft. Internationaler Kongress (2nd: 2010 Universität Wien)]. Berlin; Boston : De Gruyter, 2011. 505 p.
28. Purdy V. L. The Christology of John Macquarrie : dis. ... doctoral dissertation. Springfield, Missouri, 1998. 394 p.
29. Purdy V. L. The Christology of John Macquarrie. New York : Peter Lang, 2009. 345 p.
30. Robison B. J. Tillich and world religions: encountering other faiths today. Macon, Ga.: Mercer University Press, 2003. 172 p.
31. Schwarz H. Theology in a global context: the last two hundred years. Grand Rapids, Mich.: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2005. 597 p.
32. Schweiker W. Theology of culture and its future. *The Cambridge companion to Paul Tillich* / ed. by R. Re Manning. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2009. P. 138–151.
33. Stenger M. A. Faith (and religion). The Cambridge companion to Paul Tillich / ed. by R. Re Manning. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2009. P. 91–104.
34. Stenger M. A. Tillich's Theology of Culture in the United States: Present and Possible Future Impact. Paul Tillichs Theologie der Kultur: Aspekte, Probleme, Perspektiven / ed. by C. Danz, W. Schüssler (Herausgeber). Berlin ; Boston : De Gruyter, 2011. P. 453–480.
35. The Cambridge companion to Paul Tillich / ed. by Russell Re Manning. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2009. 322 p.
36. The theology of Paul Tillich / ed. by C. W. Kegley, R. W. Bretall (eds.). New York : Macmillan, 1952. 370 p.
37. The Thought of Paul Tillich / ed. by J. L. Adams, W. Pauck, R. L. Shinn. San Francisco : Harper & Row, 1985. 404 p.
38. Thomas G. F. The method and structure of Tillich's theology. *The theology of Paul Tillich* / ed. by C. W. Kegley, R. W. Bretall. New York : Macmillan, 1952. P. 85–105.
39. Vahanian G. The Death of God. The Culture of Our PostChristian Era. New York: George Braziller, 1961. 254 p.

References

1. Raida, Kostiantyn. 2009. *Ekzystentsialna filosofiiia. Tradytisia i perspektyvy* [Existential Philosophy: Tradition and Prospects]. Kyiv: Parapan.
2. Raida, Kostiantyn. 1998. *Istoryko-filosofske doslidzhennia postekzystentsialistskoho myslennia* [A Historical and Philosophical Study of Post-Existentialist Thinking]. Kyiv: Ukrainkyi Tsentr dukhovnoi kultury.
3. Taranov, Serhii. 2007. "Spadok Tillikha ta dosvid suchasnosti." *Filosofska dumka* [Philosophical Thought] 5: 72–84.
4. Taranov, Serhii. 2014. *Teolohichni ekzystentsializm: monohrafiia* [Theological Existentialism: A Monograph]. Kyiv: Chetverta khvylia.
5. Shevchenko, Serhii. 2017. "Metodolohichna ta ideina koreliatsiia khrystyianskoi teolohii i ekzystentsializmu" [Methodological and Ideological Correlation of Christian Theology and Existentialism]. PhD diss., Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy.
6. Shevchenko, Serhii. 2016. *Khrystyianska teolohiia ta ekzystentsializm: monohrafiia* [Christian Theology and Existentialism: A Monograph]. Kyiv: Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy.
7. Bayer, Oswald. 2009. "Tillich as Systematic Theologian." In *The Cambridge Companion to Paul Tillich*, edited by Russell Re Manning, 18–36. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
8. Burke, Thomas J. 2001. "The Salvation of Humankind: The Soteriology of John Macquarrie in Relation to His Existential Anthropology." PhD diss., St. Mary's Seminary & University.

9. Cochrane, Arthur C. 1956. *The Existentialists and God: Being and the Being of God in the Thought of Søren Kierkegaard, Karl Jaspers, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre, Paul Tillich, Étienne Gilson, and Karl Barth*. Philadelphia: Westminster Press.
10. Cordemann, Claas. 2011. "Religion und Kultur. Paul Tillichs religionsphilosophische Grundlegung einer Theologie der Kultur." In *Paul Tillichs Theologie der Kultur: Aspekte, Probleme, Perspektiven, herausgegeben von Christian Danz and Werner Schüssler*, 94–127. Berlin; Boston: De Gruyter.
11. Hummel, Gert, ed. 1995. *Das Theologische Paradox: Interdisziplinäre Reflexionen zur Mitte von Paul Tillichs Denken: Beiträge des V. Internationalen Paul-Tillich-Symposiums in Frankfurt/Main 1994*. Berlin; New York: De Gruyter.
12. Graham, Jeannine M. 2005. *Representation and Substitution in the Atonement Theologies of Dorothee Sölle, John Macquarrie, and Karl Barth*. New York: Peter Lang.
13. Hamilton, Kenneth. 1963. *The System and the Gospel: A Critique of Paul Tillich*. London: SCM Press.
14. Hendrickson, Marion L. 1998. *Behold the Man!: An Anthropological Comparison of the Christologies of John Macquarrie and of Wolfhart Pannenberg*. Lanham, MD: University Press of America.
15. Hill, William J. 1982. *The Three-Personed God: The Trinity as a Mystery of Salvation*. Washington, DC: The Catholic University of America Press.
16. Horton, Walter M. 1952. "Tillich's Role in Contemporary Theology." In *The Theology of Paul Tillich*, edited by Charles W. Kegley and Robert W. Bretall, 26–49. New York: Macmillan.
17. Macquarrie, John. 1984. *In Search of Deity*. London: SCM Press.
18. Macquarrie, John. 1993. *In Search of Humanity: A Theological and Philosophical Approach*. London: Xpress Reprints.
19. Macquarrie, John. 1966. *Principles of Christian Theology*. London: SCM Press.
20. Macquarrie, John. 1963. *Twentieth-Century Religious Thought: The Frontiers of Philosophy and Theology, 1900–1960*. New York and Evanston: Harper & Row.
21. Macquarrie, John. 1980. *An Existentialist Theology: A Comparison of Heidegger and Bultmann*. Harmondsworth: Penguin Books.
22. Martin, Bernard. 1963. *The Existentialist Theology of Paul Tillich*. New York: Bookman Associates.
23. Möller, Göran. 1998. *Ethics and the Life of Faith: A Christian Moral Perspective*. Leuven: Peeters Publishers.
24. Morley, Georgina. 2003. *John Macquarrie's Natural Theology: The Grace of Being*. Burlington, VT: Ashgate Publishing.
25. Hummel, Gert, ed. 1994. *Natürliche Theologie versus Theologie der Natur?: Tillichs Denken als Anstoss zum Gespräch zwischen Theologie, Philosophie und Naturwissenschaft: Beiträge des IV. Internationalen Paul-Tillich Symposiums in Frankfurt/Main, 1992*. Berlin; New York: De Gruyter.
26. Parrella, Frederick J., ed. 1995. *Paul Tillich's Theological Legacy: Spirit and Community*. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
27. Danz, Christian, and Werner Schüssler, eds. 2011. *Paul Tillichs Theologie der Kultur: Aspekte, Probleme, Perspektiven*. Berlin; Boston: De Gruyter.
28. Purdy, Vernon L. 1998. "The Christology of John Macquarrie." PhD diss., Fuller Theological Seminary.
29. Purdy, Vernon L. 2009. *The Christology of John Macquarrie*. New York: Peter Lang.
30. Robison, B. James. 2003. *Tillich and World Religions: Encountering Other Faiths Today*. Macon, GA: Mercer University Press.
31. Schwarz, Hans. 2005. *Theology in a Global Context: The Last Two Hundred Years*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing.
32. Schweiker, William. 2009. "Theology of Culture and Its Future." In *The Cambridge Companion to Paul Tillich*, edited by Russell Re Manning, 138–151. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
33. Stenger, Mary A. 2009. "Faith (and Religion)." In *The Cambridge Companion to Paul Tillich*, edited by Russell Re Manning, 91–104. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
34. Stenger, Mary A. 2011. "Tillich's Theology of Culture in the United States: Present and Possible Future Impact." In *Paul Tillichs Theologie der Kultur: Aspekte, Probleme, Perspektiven, herausgegeben von Christian Danz and Werner Schüssler*, 453–480. Berlin; Boston: De Gruyter.
35. Manning, Russell Re, ed. 2009. *The Cambridge Companion to Paul Tillich*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
36. Kegley, Charles W., and Robert W. Bretall, eds. 1952. *The Theology of Paul Tillich*. New York: Macmillan.
37. Adams, James L., Wilhelm Pauck, and Roger L. Shinn, eds. 1985. *The Thought of Paul Tillich*. San Francisco: Harper & Row.
38. Thomas, George F. 1952. "The Method and Structure of Tillich's Theology." In *The Theology of Paul Tillich*, edited by Charles W. Kegley and Robert W. Bretall, 85–105. New York: Macmillan.
39. Vahanian, Gabriel. 1961. *The Death of God: The Culture of Our Post-Christian Era*. New York: George Braziller.

Дата першого надходження: 02.02.2026.

Дата прийняття до друку: 25.02.2026.

Дата публікації: 21.03.2026

Serhii Shevchenko

CONCEPTUALIZATION OF EXISTENTIAL THEOLOGY IN A HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE

Introduction. The article examines the correlation between Christian theology and existentialism. While religious and atheistic existentialism has been studied since its emergence, the methodological and ideological correlation of existentialism with Christian theology, especially concerning post-existentialist thinking, remains underexplored. One of the most relevant topics is the emergence and conceptualization of existential theology. **The aim and tasks.** The aim of this investigation is to analyze the specifics of the correlation and mutual influence of Christian theology and existentialism. The tasks are to scrupulously cover a wide range of both foreign and Ukrainian sources devoted to the study of the works of representatives of existential theology, primarily Paul Tillich and John Macquarrie. **Research methods.** The research methodology consists of systemic, historical, dialectical and analytical approaches, which allowed us to objectively analyze and interpret the multifaceted processes of integration of existentialism with theology. Due to the use of comparative, hermeneutic and contextualization methods, we managed to compare, contrast and synthesize diverse ideas, views and assessments of researchers of the heritage of outstanding theologians, who are little known in Ukraine. **Discussion.** Numerous foreign studies confirm a rather obvious arbitrariness in the definition and classification of the main postulates of religious philosophers and theologians, both existentialists and existential thinkers, which indicates the presence of methodological contradictions in the assessment of the phenomenon of classical existentialism in general and existential theology in particular. **Conclusions.** The analysis of the influence of Paul Tillich's ideas on theology reveals notable developments in foreign research in recent years. At the same time, Ukrainian humanities still exhibit a significant gap in the study of the legacy of classical philosophical and theological existentialism. John Macquarrie aims to modernize theological language and revive faith by interpreting God as the ground of possibility for all existence, or as «the power that makes being possible.» The Scottish thinker, on the one hand, draws on existentialist methodology in addressing theological issues, while on the other, he does not reject the constructive role of reason in defining the principles underlying the functioning of contemporary Christian theology. The synthesis of these two approaches reflects his effort to rationalize and refine existential theology and existentialist thought more broadly, in response to the need for their continued development and conceptual clarification.

Keywords: *Christian theology, existentialism, existential theology, existential dialectics, post-existentialist thinking.*